

Journal of Comparative Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 13, No. 24, Summer 2021

**Similarities of Thought between Hafiz and Eckhart Tolle Based
on Peak Experience***

Rooyintan Farahmand¹, Esan Zeineddini²

1. Introduction

Comparative literature is a new branch in literary research, which has an unbreakable bond with topics like literary criticism, textual criticism, and investigation of the purpose of speech in the prominent works of different nations. This phenomenon was put forth almost two centuries ago in France which was then followed by Germany, Japan, and the United States of America. This kind of research was conducted in Iran in the 14th century A.H. for the first time, when the University of Tehran was founded. Different articles and works in various fields such as epic, mystical, lyrical, were published in the form of poetry or prose in Persian, Arabic, French, English and other languages. Comparative research is of paramount importance since the authors and audience of such works would get a deeper cultural understanding, and as a result of the expansion of such research, different morals such as conciliation, and peace, restraint from bigotry and prejudice would govern sociocultural relations. Therefore, considering the present status of our planet and its military and political challenges, contrastive works can help bring cultures and nations closer together and establish permanent peace.

---

*Date received: 01/01/2019

Date accepted: 01/08/2020

1. (**Corresponding author**) Department of Persian Language and Literature, Vali-e-Asr University of Rafsanjan, Iran. email: rooyintanf@yahoo.com

2. M.A. Graduate, Department of Persian Language and Literature, Vali-e-Asr University of Rafsanjan, , Iran . email: ehsan.94123022@gmail.com

2. Methodology

The present study has tried to contrastively investigate several fundamental lines of thought between Hafiz and Tolle based on the theory of 'peak experience' and according to the different readings of Hafiz's poems and Tolle's works and the similarities of thought between them.

3. Discussion

The Divan of Hafiz is certainly one of the most cryptic written world heritages. The more one dives into it, the more unknown aspects will emerge. This is, in fact, a kind of text in which the fate of man is reflected. The eloquence and the style of the text attracts different types of audience. Hafiz has always had a certain place in the minds of all Persians as well as other literary readers in such a way that those who read Hafiz try to look for themselves in his Divan. This splendid literary text has great capacity for comparative research, a fact which has resulted in writing many books and articles in this regard. On the other side, the prominent German writer, Eckhart Tolle, who, as a result of a spiritual evolution, has found acuity and new knowledge about himself as well as the world, and who has also created concise works which have been translated into other languages and attracted much audience around the world, has thoughts and perspectives similar to those of Hafiz. The present study, therefore, has tried to contrastively investigate and analyze the concise sayings of Hafiz and Tolle based on the theory of peak experience which some people have gone through and found new knowledge perspectives. Among the similar topics in Hafiz's poems and Tolle's works, adoring or worshiping the nature, conciliation and tolerance, self-denial, transient turns of the universe, and living in the moment have been investigated in the present research. This study has tried to prove, through peak experience theory, that the two intellectuals have had similar viewpoints towards the phenomenon of existence and knowledge of oneself despite the different times they were in.

4. Conclusion

Hafiz wrote about the ups and downs of man's fate and his desires and limitations in an intellectual way. One of the most fundamental thoughts of Hafiz was his love of man and his open-mindedness towards man's freedom. By adoring or worshiping the beauties of

nature, and also by looking thoughtfully at those beauties, Hafiz tried to change the man's mind and knowledge, and draw up a new plan to make a man in possession of tolerance and conciliation. In a similar fashion, Tolle tells of a new land and highlights the purification of thought or catharsis. The two intellectual have tried to sketch a new plan based on munificence, respect, and friendship of all mankind. It seems that humanism, gentility, and respecting others' rights irrespective of the race, color, religion, etc., has been one fundamental concern of Hafiz and Tolle. Based on the relationship between self-actualized people and peak experience, and based on the findings of the present study, Hafiz and Tolle have reached high levels of acuity and self-knowledge as two philanthropic intellectuals and have expressed their personal experience in the form of concise, meaningful, and wise sayings and poems. The concise poems of Hafiz which are also referred to a 'subtle-poems' can be compared to those of Tolle which are known as "sutras". The common message of Hafiz's poems and Tolle's sayings is reaching inner peace, self-acceptance, and reconciling oneself and the universe.

Keywords: Contrastive literature, Hafiz, Eckhart Tolle, Peak experience, Similarities of thought

References [In Persian]:

- Abedi, M. (2006) *A Sufistic word*. Tehran: Sokhan Publications. [In Persian]
- Anoushirvani, A. (2010). The need for comparative literature in Iran. *Journal of Comparative Literature*, 1, 7-38. [In Persian]
- Arberry, A. J. (1994). Hafiz of Shiraz. *Rouzgare Nau*, 4 (1, 2, 3), 42-45, 52-55, 82-87. [In Persian]
- Azarshab, M. (2007). Awareness of feeling in Hafiz, Sadi, and Shabi's works. *Kavoshnameh*, 14 (8), 161-192.-192-161. [In Persian]
- BenMonnavar, M. (2002). *Asrar al-tohid fi maghamat al-Sheikh Abi Saeid* (8th ed., M. Shafiei-Kadkani, Rev.). Tehran: Agah Publications. [In Persian]
- Dashti, A. (2001). *A portrait of Hafiz*. Tehran: Asatir Publications. [In Persian]

- Dehkhoda, A. A. (1998). *Dehkhoda dictionary*. Terhran: Dehkhoda Dictionary Institute. [In Persian]
- Eckhart, T. (2007a). *Power of now*. (H. Azarmey, Trans.). Tehran: Kelk Azadgan Publications. [In Persian]
- Eckhart, T. (2007b). *Practicing the power of now* (F. Foroud, Trans.). Tehran: Kelk Azadgan publications. [In Persian]
- Eckhart, T. (2009). *Stillness speaks* (F. Foroud, Trans.). Tehran: Kelk Azadgan Publications. [In Persian]
- Eckhart, T. (2015). *A new earth* (M. Motazed, Trans.). Tehran: Alborz Publications. [In Persian]
- Elahi-Ghomshe'i, H. (1998). Love in the Divan of Hafiz and works of Ibn al-Arabi. *Collection of Articles on Hafiz's Day*, 1, 53-59. [In Persian]
- Eslami Nodoushan, M. A. (1995). *The unending adventure of Hafiz*. Tehran: Yazdan Publications. [In Persian]
- Eslami Nodoushan, M. A. (2013). *From Rudaki to Bahar*. Tehran: Yazdan Publications. [In Persian]
- Farshidvard, K. (1999). *On literature and literary criticism* (3rd ed., Vol. 2,). Tehran: Amirkabir Publications. [In Persian]
- Ford, D. (2012). *The 21-day consciousness cleanse* (F. Foroud, Trans.). Terhran: Kelk Azadgan Publications. [In Persian]
- Hafiz of Shiraz, Sh. M. (1995). *Divan of Hafiz* (M. Gazvini, & Q. Qani, Rev.). Zavar Publications. [In Persian]
- Hamidian, S. (2015). *Explaining the zeal* (Vol. 3). Tehran: Qatreh Publications. [In Persian]
- Hart, W. (2005). *The art of living* (Mosalas Publications Team of Translators, Trans.). Tehran: Mosalas Publications. [In Persian]
- Heydari, H., Rouhani, Rasaf, J., & Kardoust, K. (2014). The status of spirituality and peak experiences from Abraham Maslow's viewpoint. *Religious Anthropology: A Research Biannual*, 32 (31), 27-53. [In Persian]

- Iranzadeh, N., & Emami, M. (2016). Thematic analysis of contrastive literature articles in Iran from 1961 To 2011. *Comparative Literature Researches*, 6 (1), 25-45. [In Persian]
- Mallah, K. (2001). *Hafiz and Iranian mysticism*. Tehran: Forouzan Rouz Publications. [In Persian]
- Mokhtari, M. (2000). *The myth of Zal*. Tehran: Tous Publications.
- Najanasl, Z., Afhami, R., Shaiatmadari, A., & Fahimiofar, A. (2017). Planning an integration of self-actualization pattern according to anthropological theories. *Iranian Journal of Counselling Research*, 16 (64) 1-25. [In Persian]
- Nghavi, N. (2005). Hafiz, Goethe and Pushkin. *Ferdowsi University of Mashhad Journal of the Faculty of Literature and Humanities*, 4 (37). 187-204. [In Persian]
- Nikdarasl, M. (2009). Tolerance and conciliation in the Divan of Hafiz. *Boostan-e Adab*, 2 (1) 179-206. [In Persian]
- Nikoobakht, N. (2004). Islamic mysticism, school of tolerance and conciliation. *Shahid Bahonar University of Kerman Journal of the Faculty of Literature and Humanities*, New Vol (16), 2017-239. [In Persian]
- Pourgiv, F. (2005). A glance at translations of Hafiz's works into English. *Journal of Hafiz Studies*, 8, 76-88. [In Persian]
- Rezaei, A. (2013). *Descriptive literary terms* (1st ed.). Tehran: Farhange Moaser Publications. [In Persian]
- Rezaei, S., & Shabanzadeh, M. (2013). Hafiz's nightly revelations. *Gowhar-i-Guya*, 7 (2), 83-104. [In Persian]
- Sabzianpour, V., & Souri, M.R. (2008). A comparison of the common lyrical themes between al-Mutanabbi and Hafiz. *Kavoshnameh*, 17, 93- 139. [In Persian]
- Safarpour, F. (1994). *Hafiz and self-actualizing* [Unpublished master's thesis]. Tarbiat Moalem University of Tehran, Iran. [In Persian]

- Sedghi, H., & Peyda, N. (2017). Contrastive comparison of wine odes of Ibn al-Farea and Hafiz. *Journal of Comparative Literature*, 42, 133-153. [In Persian]
- Sepehri, S. (1991). *Eight Books* (10th ed.). Tehran: Aryan Publications. [In Persian]
- Shariati, F., & Afshar, K. (2015). Contrastive investigation of Maslow's self-actualized human and human qualities in transcendent theosophy. *Sadra'i Wisdom Biannual Scientific Journal*, 4 (1) 81-96. [In Persian]
- Shree-Rajneesh, B. (2006). *An alien on earth* (M. Pezeshki, Trans.). Tehran: Hoodin Publications. [In Persian]
- Taha, N. (2005). *Comparative literature* (H. Nazari Monazzam, Trans.). Tehran: Ney Publications. [In Persian]
- Zahirnav, B., & Rezaei Dasht Arjaneh, M., Mohammad Hasani Saghiri, Z. (2016). Analysis and criticism of the reflections of self-actualization in Mantiq al-tayr of Attar according to Rogers' theory. *Boostan-e Adab*, 8 (3), 96-112. [In Persian]
- Zarrinkoob, A. (2000). *Naqsh bar ab* (1st ed.). Tehran: Sokhan Publications. [In Persian]
- Zarrinkoob, A. (2011). *In the territory of conscience* (4th ed.). Tehran: Soroush Publications. [In Persian]

نشریه ادبیات تطبیقی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال سیزدهم، شماره بیست و چهارم، بهار و تابستان ۱۴۰۰

همگون‌اندیشی‌های حافظ و اکهارت تله با توجه به نظریه تجربه اوج*

رویین تن فرمند (نویسنده مسئول)؛ احسان زین الدینی^۲

چکیده

یکی از شاخه‌های نوظهور جستارهای ادبی، پژوهش‌های تطبیقی است که در آن به همانندی‌های میراث مکتوب ملل گوناگون، بر مبنای اثرپذیری، اثرگذاری یا همگون‌اندیشی، توجه می‌شود. دیوان حافظ از زوایای گوناگون ارزش مطالعه دارد. این متن، در مبحث پژوهش‌های تطبیقی، اثری گرانبه‌تر است. ترجمه اشعار حافظ به زبان‌های اروپایی و اثرگذاری حافظ از طریق ترجمه اشعارش بر اندیشه شاعران و نویسندگان جهان، توجه خاورشناسان به حافظ و همگون‌اندیشی‌های شاعران و نویسندگان غربی و حافظ، ضرورت توجه به پژوهش‌های تطبیقی را در این زمینه، آشکار می‌سازد. در این پژوهش، با توجه به نظریه تجربه اوج و شخصیت انسان‌های خودشکופا، هماننداندیشی‌های حافظ و اکهارت تله در مباحث طبیعت‌ستایی، لحظه اکنون، تساهل و تسامح و ناپایداری چرخه‌های هستی، به گونه‌ای تطبیقی، بررسی و تحلیل شده است. زاویه دید و نگرش هستی‌شناسانه حافظ و تله بر مبنای تساهل، پذیرش و لزوم توجه به زیبایی و تقدس طبیعت، استوار شده است. توجه به لحظه اکنون و بهره‌مندی از گذر ناگزیر عمر، با تمرکز بر هوشیاری حواس، از دیگر گزاره‌های همگون حافظ و تله، است.

واژه‌های کلیدی: ادبیات تطبیقی، حافظ، اکهارت تله، تجربه اوج، همگون‌اندیشی.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۱۰/۱۱

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۰۵/۱۱

صص ۱۴۱-۱۶۷

Doi: 10.22103/jcl.2021.12840.2731

۱. عضو هیأت علمی گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ولی عصر رفسنجان، ایران.

rooyintanf@yahoo.com

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ولی عصر رفسنجان، ایران.

ehsan.94123022@gmail.com

۱. مقدمه

پیشینه پژوهش‌های تطبیقی در ادب فارسی به سرآغاز تأسیس دانشگاه تهران و نام‌های فاطمه سیاح و جمشید بهنام، باز می‌گردد (ایران‌زاده و امامی، ۱۳۹۵: ۲۷). در روند روبه‌رشد پژوهش‌های تطبیقی، صاحب‌نظران نیز به این شاخه نوظهور، اشاراتی داشته‌اند: «مجتبی مینوی، عبدالحسین زرین‌کوب، خسرو فرشیدورد، حسن هنرمندی و محمد علی‌اسلامی ندوشن، در میان آثار و تألیفات خود اشاراتی به ادبیات تطبیقی دارند.» (انوشیروانی، ۱۳۸۹: ۱۰). موضوع ادبیات تطبیقی، دادوستدهای فرهنگی ملت‌ها است: «ادبیات تطبیقی، عبارت است از مطالعه روابط تاریخی ادبیات ملتی با ملت‌های دیگر و چگونگی برقراری ارتباط میان آنان و تأثیراتی که در یکدیگر داشته و مطالبی که با یکدیگر مبادله کرده‌اند.» (ندا، ۱۳۸۴: ۲۷-۲۸). ارزش پژوهش‌های تطبیقی در این است که می‌تواند در جهان نا آرام کنونی به همگون‌اندیشی و پرورش نیک‌نهادی در نوع بشر، یاری نماید و در آگاهی انسان و دگرگونی آن اثر بگذارد و با شناسایی ارزش‌های راستین و پایدار فرهنگ‌ها، در پرورش صلح و هماهنگی و افزایش خردمداری سهیم باشد. «یکی از اهداف ادبیات تطبیقی، یافتن وجوه مشترک با هدف نزدیک کردن بشریت است.» (فورجانی‌زاده، ۱۳۹۹: ۲۶۷).

در میان آثار شاخص شعر و ادب فارسی، دیوان حافظ، همواره مورد توجه پژوهشگران عرصه ادبیات تطبیقی بوده است. ارزش پژوهش‌هایی از این نوع و اشاره به همگون‌اندیشی‌های حافظ و دیگر اندیشه‌وران، می‌تواند در همسویی جامعه جهانی و گفتگوی تمدن‌ها، مؤثر باشد. «در جهان متلاطم امروزی، ادبیات تطبیقی با تأکید بر اومانیسیم جهانی و تعامل بین فرهنگی در سیاست خارجی و صحنه بین‌المللی، حرفی برای گفتن دارد و چه بسا در درازمدت بیش از علم سیاست، کارآیی داشته باشد.» (انوشیروانی، ۱۳۸۹: ۱۶). تله، با توجه به وضعیت اکنون سیاره زمین و انفجار اطلاعات بشری پرسشی اندیشه‌ورانه، در میان می‌افکند: «آیا به دانش بیشتری نیاز داری؟ آیا دانش بیشتر جهان را حفظ خواهد کرد؟ آیا در این زمان بشر بیش از همه چیز به انسانیت نیاز ندارد؟» (تله، ۱۳۸۸: ۱۷). باتوجه به مطالب فوق و ارزش پژوهش‌های تطبیقی در کاهش تعصب‌های مذهبی و افزایش تساهل و تسامح برای ایجاد صلحی پایدار در عرصه جهانی،

اندیشه حافظ و تله از منظر پژوهش‌های تطبیقی و متن پنهان، آن قدر قابلیت و توانایی دارد که توجه پژوهشگر را به خود جلب نماید. فتوحی، با اشاره به اثرگذاری ادبیات شرق بر غرب، یکی از این گونه اثرگذاری‌ها را ترویج نوعی بینش به نام تعالی‌گرایی و یکی از شاعران اثرگذار را در این زمینه، حافظ می‌داند (ر.ک: فتوحی و تایی، ۱۳۸۹: ۴۶). بن-مایه‌های غزل‌های حافظ و سخنان تله، به گونه‌ای است که آگاهی و بینش خاصی را به ذهن خواننده، منتقل می‌کند. با توجه به ترجمه اشعار حافظ به زبان‌های خارجی و شهرت جهانی اشعارش و نیز با توجه به نظریه تجربه اوج که در اشعار و سخنان حافظ و تله نمودی برجسته دارد، می‌توان پاره‌ای هماننداندیشی‌های حافظ و تله را بر مبنای تجربه اوج یا اثرپذیری مع الواسطه تله از حافظ، سامان بخشید. در این پژوهش، سعی بر آن است تا شباهت‌های فکری حافظ و اکهارت تله، نویسنده اندیشه‌ورآلمانی، بر مبنای نظریه تجربه اوج، بررسی شود.

۱-۱. شرح و بیان مسئله

تجربه اوج (pick Experience)، چیست؟ در تعریف تجربه اوج و افراد صاحب این تجربه، سخن بسیار گفته و قلم گردانده‌اند. فرد دارای تجربه اوج، نگرشی نو به خود، دیگران و نظام هستی دارد. «تجربه اوج، اصطلاح طبیعت‌گرایانه بی نظیری است که همه معانی مشابه در واژگان مذهب و عرفان را دارد و در عین حال به هیچ یک از آن‌ها محدود نمی‌شود. تجربه ای که با هیچ گونه شیوه عمل ارادی و از پیش اندیشیده، به دست نمی‌آید و تا حدودی اکتسابی است و طی آن بشر به چیزی در باره خود و جهان می‌رسد که عبارت است از این که هر دو حقیقتی یگانه‌اند.» (شریعتی و افشار، ۱۳۹۴: ۸۸)

مزلو، (۱۹۷۰-۱۹۰۸ میلادی)، تجربه اوج و روشن‌بینی را، با خودشکوفایی و والاگرایی، مربوط می‌داند. «به نوشته مزلو، چنین افرادی که استعدادهای بالقوه و نهفته در خود را، تحقق می‌بخشند؛ می‌توان خود شکوفا ساز، نامید. این افراد، در مقایسه با دیگران از بلوغ بیشتری برخوردار و در انسانیت خود از دیگران فراتر هستند.» (حیدری و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۱). مزلو، ویژگی‌های مشترک افراد خودشکوفا را این گونه بر می‌شمارد: «درک کارآمدتر از واقعیت و ارتباط راست‌تر با آن، پذیرش خود، دیگران و طبیعت، خود

انگیختگی و سادگی، طبیعی بودن، مسأله محوری، قابلیت کناره‌گیری و نیاز به خلوت، خود مختاری، تازگی مدام حس تحسین لذت، تجربه عرفانی و تجربه اوج.» (ناجیان اصل و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۱-۳۲) میان انسان‌های در جستجوی خویشتن خویش یا من برتر و خودشکوفایی، پیوندی استوار هست. ظهیری ناو، در این باره با توجه به کمال‌جویی افراد خود شکوفا، «آمادگی کسب تجربه، زندگی هستی‌دار، اعتماد به ارگانسیم خود، احساس آزادی و خلاقیت» را در شمار ویژگی‌های این افراد، می‌داند. «ظهیری ناو و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۱) با توجه به برخی ویژگی‌های افراد خودشکوفا و پیوند آن با تجربه اوج که بدان‌ها اشاره شد، به نظر می‌آید اندیشه‌های حافظ و تله، خودآگاهی‌هایی در مخاطب بر می‌انگیزد که شباهت‌هایی با نظریه تجربه اوج، دارد.

۱-۲. پیشینه پژوهش

در بررسی‌های انجام شده، هیچ مقاله‌ای در زمینه سنجش همانندی‌های اندیشه حافظ و تله، به دست نیامد. در این پژوهش که بر پایه همگون اندیشی حافظ و تله سامان یافته، ناگزیر به آثاری مراجعه شد که در بردارنده همه مقاله‌های در پیوند با حافظ است و با همه گستره پژوهش‌های حافظ‌شناسی در زمینه تطبیقی، اثری از تطبیق شعر و سخن حافظ و تله وجود ندارد. در کتاب دفتر نسرین و گل (۱۳۸۹)، که شامل چکیده و معرفی پانصد مقاله در باره حافظ است، اثری از همگون‌اندیشی حافظ و تله، دیده نمی‌شود. در کتاب راهنمای موضوعی حافظ‌شناسی (۱۳۸۸) سخنی از همگون اندیشی‌های حافظ و اکهارت تله، به چشم نمی‌آید. در کتاب دانش‌نامه حافظ و حافظ‌پژوهی (۱۳۹۷) نیز نشانی از موضوع مقاله، مشاهده نگردید. یاد آوری می‌شود که با توجه به قابلیت دیوان حافظ در زمینه پژوهش‌های مقابله‌ای، تطبیقی و متن پنهان، مقاله‌های بسیاری در این زمینه وجود دارد و پژوهشگران در این زمینه‌ها حافظ را با شاعران و نویسندگان جهان، مقایسه کرده‌اند؛ اما چون با موضوع این مقاله ارتباط مستقیمی ندارد از ذکر آن‌ها خودداری می‌شود.

۱-۳. حافظ، و تجربه اوج

پیشینه اشعار و آثار مبتنی بر روشن‌بینی را در آثار منظوم و منثور عرفانی ادب فارسی نیز می‌توان مشاهده کرد. اسلامی‌ندوشن، با توجه به همین موضوع، می‌گوید: « درد

روشن‌بینی، در واقع چیزی است که نزد تعدادی از این متفکران ایران در ادبیات فارسی جریان دارد و این‌ها را به خود مشغول داشته به این که ببینند واقعیت امور چه است و به کجا انسان باید بیاویزد.» (اسلامی‌ندوشن، ۱۳۹۲: ۲۶۳). نویسنده، در بحثی دیگر، یکی از بنیادی‌ترین اندیشه‌های حافظ را ضدیت با خرافه‌ها و پندارها و رسیدن به روشن‌بینی می‌داند که این موضوع می‌تواند با تجربه‌اوج نیز در پیوند باشد. «سومین موضوعی که نزد حافظ خیلی مهم است، موضوع روشن‌بینی است. یعنی خار خاری برای روشن‌دیدن جهان و شکافتن رمز جهان و رمز آفرینش و سرنوشت بشر.» (همان: ۴۸۹). یکی از نشانه‌هایی که در شعر حافظ، وی را به خودشکوفایی و تجربه‌اوج منسوب می‌کند، غزل‌هایی است که شاعر به رؤیا، اشاره دارد. «دیدم به خواب خوش»، «دیدم به خواب دوش» و «دوش دیدم» (دیوان: ۳۸۸، ۴۹۹ و ۳۱۷)، بیانگر گونه‌ای تجربه‌شبانه، می‌باشد. حافظ، همچنین به «دولت بیدار»، «رهایی از غصه» و «برآمدن ماه»، اشاره می‌کند و می‌توان این تجارب شاعرانه را با الهام، مرتبط دانست (همان: ۳۱۲، ۳۱۷ و ۴۹۹).

رضایی، در بحث از مکاشفه‌های شبانه حافظ و انتساب آن به معارف و حقایق غیبی، به غزل‌های: «دوش وقت سحر از غصه نجاتم دادند» و «یک دو جامم دی سحرگه اتفاق افتاده بود» می‌پردازد و این تجربه‌های شاعر را از گونه الهام، می‌داند (رضایی و شعبان‌زاده، ۱۳۹۲: ۹۷).

می‌توان اشعار جهان‌شمول حافظ را که از ناخودآگاه جمعی بشر سخن می‌گوید، به روشن‌بینی و خودشکوفایی شاعر، مربوط دانست. حمیدیان، غزل «دوش وقت سحر از غصه.....» (دیوان: ۳۱۷) را به تجربه‌اوج در روان‌شناسی، منسوب می‌دارد و می‌گوید: «باری، تجربه‌اوج یا وصول به غایت که در افراد خودشکوفای فراوان روی می‌دهد، رویدادی است معمولاً دوره‌ای و زودگذر که در آن شخص به ناگهان یک حالت ماورایی و نیرومند از خودآگاهی، پیدا می‌کند که با نوعی درک متعالی، سرخوشی شدید، احساس یکی شدن با طبیعت و تغییر احساس و دریافت از زمان و مکان، همراه است.» (حمیدیان، ۱۳۹۴، ج سوم: ۲۳۱۷). نویسنده، حافظ، مولوی و عطار را خودشکوفای می‌خواند و به نقل از

زرین کوب، می‌افزاید: «بعید است کسی که این احوال را یافته و گفته از آن لحظات درخشان تجربه عرفانی، بی‌بهره باشد.» (همان: ۲۳۱۷). به نظر می‌آید راه یگانه حافظ را در تأمل و مکاشفه که بر تجربه شخصی شاعر مبتنی است و بر ترک خودی و وصول به بی‌خودی می‌انجامد (زرین کوب، ۱۳۶۶: ۱۰۶)، می‌توان تجربه اوج محسوب کرد.

۱-۴. اکهارت تله، زندگی، آثار و تجربه اوج

اکهارت تله، (ECKHART TOLLE)، نویسنده نامدار معاصر، آلمانی، متولد ۱۶ فوریه ۱۹۴۸ میلادی، است. وی اکنون در ونکوور کانادا زندگی می‌کند. «نیروی حال»، «تمرین نیروی حال»، «زمینی نو»، و «سکون سخن می‌گوید»، از آثار اوست. پیرو هیچ سنت یا مکتب خاصی نیست و در آموزه‌هایش همچون استادان معنوی باستان، پیام ساده و والا به زبانی ساده و بی‌پیرایه، بیان می‌کند. (تله، ۱۳۸۸: ۷). تله، تجربه درخشان گسستن از هویت گذشته را، نوعی زندگی دوباره می‌داند که با توقف ذهن همراه بوده است (نک: همان، ۲۳-۲۶). آثار تله نیز با وجود حجم کم، مخاطبان بی‌شماری در جهان دارد و به چندین زبان ترجمه شده است.

تله، با اشاره به ۲۹ سالگی‌اش و در روند افسردگی‌های متوالی و تحمل رنج‌های دشوار، می‌گوید: «فهمیدم که فشار شدید رنجی که در آن شب کشیده بودم، می‌بایست آگاهی مرا به عقب‌نشینی از یکی دانستن خویش با خود غمزده و عمیقاً ترسیده‌ای که نهایتاً پندار ذهن است، مجبور کرده باشد.» (تله، ۱۳۸۶ الف: ۲۵)

تله، متأثر از آموزه‌های معنویت‌های شرقی از جمله بودا، پاتانجلی، کریشنامورتی، ذن بودیسم و هندویسم، بر این باور است که همیشه راهی برای رهایی از رنج وجود دارد. به نظر می‌آید تله متأثر از عرفان شرق باشد: «هنگامی که وی از سعدی، حافظ و مولانا، یاد می‌کند، معلوم است به شدت تحت تأثیر حکمت این عارفان بزرگ ایرانی، قرار دارد. او به موقتی بودن زندگی مادی، ارزش نام نیک، حس بشر دوستی و نیاز به مبارزه با جهل، اشاره دارد.» (تله، ۱۳۹۴: ۵).

به نظر می‌آید که اکهارت تله نیز با توجه به مضامین اندیشه برانگیز آثارش در نگرش به نظام هستی، انسان، طبیعت و تجربه منجر به رهایی از رنج و چشیدن روشن بینی حاصل از تجربه اوج، نگرشی همانند حافظ، دارد.

آنچه از دقت در آثار تله دریافت می‌شود، کم و گزیده‌گویی و اشارت‌گونگی از برجسته‌ترین نشانه‌های سبکی سخنان تله است. این گونه سخنان را با سوتراها در هند باستان می‌سنجد (ر.ک: تله، ۱۳۸۸: ۱۰). حافظ نیز با اشاره به نکته، «بشنو این نکته»، «یک نکته‌ات بگویم» و «کاین اشارت ز جهان گذران ما را بس»، بر کم و گزیده‌گویی خویش و بر ارزش ژرفای زندگی تأکید می‌کند.

۲. بحث و بررسی

خودمختاری، صلح‌اندیشی، خودپذیری، خلوت‌گزینی، پذیرش و تسلیم، طبیعت‌دوستی، تساهل، درک لحظه اکنون، آزادی‌خواهی، انسان‌دوستی، آسان‌گیری زندگی و... در شمار اندیشه‌های همگون حافظ و تله می‌باشد.

با توجه به نظریه تجربه اوج، خودشکوفایی و نگرش و دیدگاه افراد دارای این تجربه و همگونی مشرب فکری حافظ و اکهارت تله، برخی شاخص‌های برجسته فکری این دو اندیشه‌ور را بررسی خواهیم کرد. طبیعت‌ستایی، لحظه اکنون و نیروی حال، تساهل و تسامح و ناپایداری چرخه‌های زندگی، در شمار برجسته‌ترین محورهای مشابه اندیشه‌های حافظ و تله، است که در دنباله سخن به آن‌ها می‌پردازیم.

۲-۱. طبیعت‌ستایی

پیوند انسان و طبیعت، از دیرباز مورد توجه حکما، فلاسفه و اندیشه‌وران بوده و از نگاه خردمندان، این پیوند دوسویه، آموزنده‌ترین دبستان طریقت و بالندگی انسان است. مختاری، با اشاره به پیوند تنگاتنگ بشر و طبیعت و لزوم حفظ این پیوند، می‌گوید: «این رابطه و همدردی و میل طبیعی میان بشر و طبیعت، هرگز از میان نرفته و منسوخ نشده است.» (مختاری، ۱۳۷۹: ۷۳). نویسنده سپس به نگرش دگرگونه بشر نخستین به طبیعت، می‌پردازد و این رابطه را، «مذهب طبیعی انسان»، تعبیر می‌کند (همان: ۷۴).

حافظ، با همه حواس و با تمرکز بسیار، جلوه‌ها و جاذبه‌های هستی پیرامونش را تجربه کرده و بسیاری از «بیت‌الغزل»‌های معرفتش را با درنگ بر زیبایی‌های طبیعت، آفریده‌است. بوییدن بنفشه، بساویدن زلف نگار، دیدن رنگ لاله و چشیدن شراب (دیوان: ۴۶۵)، هشیاری حواس حافظ را در درک طبیعت، نشان می‌دهد. یادآوری می‌شود که حافظ بر چشیدن طعم وقت و دریافت زیبایی‌های نظام هستی، اصرار می‌ورزد و ارج گذاری حواس پنج‌گانه نیز در ارتباط با وقت‌شناسی و تقدس طبیعت، معنا دارد.

انگیزه پایان‌ناپذیر حافظ در بهره‌وری حداکثری از طبیعت، با ویژگی «تازگی مدام حس تحسین لذت» (ناجیان اصل، و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۹) افراد خودشکופا، همخوانی دارد. از سوی دیگر، بسامد بالای دعوت به لذت و عشرت و توجه به زیبایی‌های طبیعت در شعر حافظ، ما را متوجه فلسفه اپیکورس، حکیم یونانی، می‌کند که لذت را خیر مطلق و هدف مشروع زندگی می‌داند و لذت معنوی و روحانی را غایت مطلوب بشر و مایه صفای روح و آسایش می‌شمرد (رضایی، ۱۳۸۲: ۹۷). حافظ، چمن و بهار را دفتر حال می‌داند و معرفت شهودی را در موسم گل، بسیار ارزشمندتر از صفحه دفتر و قیل و قال مدرسه، می‌داند (دیوان: ۵۴۸).

«موسم گل، «می» خواهی و گل افشانی، مقامات معنوی، بشنو و مشام، وقت خوش، جام می، صوت قمری و بلبل، هشیاری و بیداری، هوای میخانه، گوش سخن شنو و دیده اعتبار، بوی بنفشه و زلف نگار، وقت گل، عشرت، مجموعه خواهی و صراحی جویی، خدمت معشوق و می، مجموعه گل، جام جم، آهنگ چنگ، می و می‌گسار، می خوش گوار، دور لاله، سماع و رقص»، نشانه‌ها و کلیدواژه‌هایی هستند که میزان زندگی پرستی و طبیعت‌ستایی حافظ را ثابت می‌کنند. این همه رویکرد شاعر به چشیدن طعم وقت و زندگی، بدون روشن بینی و آگاهی والا، میسر نتواند بود. از نگاه حافظ، درخت، بلبل، صبا، لب خندان قدح، دف، نی و...، آموزگارانی هستند که آموزه‌های مدرسی و مکتبی در برابر آنها، هیچ جایگاهی ندارد. توجه به عنصر بوی نیز پیوند ژرف شاعر را با هستی، نشان می‌دهد: «آنچه در نزد او با دیگران فرق می‌کند آویختگی زندگی اوست به بوی مانند

اعتیادی مانند حاجتی و به همین سبب در عطر حافظ غلظت و حدتی است که خاص خود اوست.» (اسلامی‌ندوشن، ۱۳۷۴: ۱۳۶).

طبیعت، از نگاه حافظ آن‌قدر آموزنده و ارزشمند است که صحرا غبار غم از دامن انسان، می‌افشاند و بلبل غزل می‌آموزد (دیوان: ۵۱۰)، درس مقامات معنوی می‌دهد و از درخت می‌توان نکته توحید شنید (همان: ۵۳۸). حافظ، فراتر از کلیسا، صومعه، مسجد و مدرسه، در پی آموختن از مکتب طبیعت و آموزش آن به دیگران است (همان: ۵۰۴). در اندیشه طبیعت‌ستای تله نیز بر آموختن از نظام هستی تأکید شده است. وی نیز به همزیستی و سازگاری انسان و طبیعت باور دارد و مدام یادآوری می‌کند که درس‌های فراوانی می‌توان از طبیعت آموخت.

تله، طبیعت را با اوصافی چون عظمت، تقدس و زیبایی می‌ستاید و با تأکید بر هوشیاری حواس برای دیدن، شنیدن و بوییدن بدون دانش و قضاوت، معنای تازه‌ای به حواس شرطی شده انسان، می‌بخشد. تله، بار دانش را حجاب حضور هوشیارانه انسان در برابر طبیعت می‌داند و به زندان‌های ذهن که همان شرطی‌شدگی‌های انسان در برابر هویت تحمیلی جمعی است، می‌پردازد.

تله، با تکرار مدام هوشیاری حضور و مهمه ذهن، تقابل این دو پدیده را تذکر می‌دهد و فکر و ذهن خودمحور را حجاب بزرگ در برابر هوشیاری انسان، می‌داند: «معطوف کردن توجه به سنگ، درخت یا حیوان به این مفهوم نیست که به آن فکر کنی، بلکه فقط آن را مشاهده کن و در هوشیاری‌ات نگاه دار.» (تله، ۱۳۸۸: ۵۸). این درنگ بر هوشیاری و توجه به طبیعت را حافظ نیز بیان می‌کند: «هشیار شو که مرغ چمن مست گشت هان!» (دیوان: ۴۹۱)؛ «بشنو ای خواجه اگر زانکه مشامی داری» (همان: ۵۰۵)؛ «گوش سخن شنو کجا دیده اعتبار کو؟» (همان: ۴۷۹).

تله، توجه بشر به حضور و تسلیم یک گل را با تکامل آگاهی وی، مرتبط می‌داند (تله، ۱۳۸۸: ۶۰). وی، بسیار بر هوشیاری حواس، سکون، نگرستن و گوش سپردن، (همان: ۵۸)، تأکید و همچون حافظ درک و دریافت‌های آگاهانه انسان را از طبیعت،

گوشزد می‌کند: « آیا تاکنون در یک شب صاف به آسمان و بی کرانگی فضا نگرسته‌ای؟ آیا به صدای جویباری که از کوه به جنگل سرازیر می‌شود، گوش داده‌ای؟ یا به صدای یک توکای سیاه به هنگام غروب در یک شب آرام تابستانی؟ » (تله، ۱۳۸۶: ب: ۴۷) تله، بر این باور است که طبیعت در تکامل آگاهی بشر و سیاره به انسان‌های هوشیار و حاضرکمک و سکون را به بشر، هدیه می‌کند: «طبیعت می‌تواند تو را به سکون بیاورد. این هدیه طبیعت به توست.» (تله، ۱۳۸۸: ۶۳). تله، با اشاره به آموزگاری طبیعت، نیاز انسان و طبیعت را دو سویه می‌داند: « به طبیعت نیاز داری تا آموزگار تو شود و یاریات کند تا دوباره با وجود متصل شوی؛ اما نه تنها تو به طبیعت نیاز داری، طبیعت هم به تو نیاز دارد.» (همان: ۶۲).

این مایه پیوند ژرف انسان، طبیعت و اندیشه تله، بسیار نزدیک به سروده‌های حافظ است. حافظ، مدرسه طبیعت را با نقش آموزگاری بلبل می‌ستاید. بلبل، از شاخ سرو «درس مقامات معنوی» می‌دهد و «غزل گفتن» می‌آموزد. از نگاه حافظ، درک و دریافت طبیعت جز با شستن لوح دل از نقش پراکنده (دیوان: ۵۳۴) میسر نمی‌شود. تله نیز این درک و دریافت بی واسطه را از طبیعت که مبتنی بر حضور بی چون و چرا و خاموشی ذهن است، در گفتگوی مرشد ذن با شاگردش، تمثیل گونه، بیان می‌کند. هنگامی که شاگرد از استادش راهنمایی می‌خواهد، او شاگرد را به شنیدن صدای رودخانه فرامی‌خواند و این به معنای خاموش کردن همه ذهن برای رسیدن به حضور است (تله، ۱۳۹۴: ۲۷۴-۲۷۳). حافظ، برای آشتی و پیوند سکون‌آمیز مخاطب با طبیعت و درک شکوه توصیف ناپذیر آن، حواس وی را به هوشیاری و درک پدیده‌ها، فرا می‌خواند. حافظ، گوش‌گشادن به فغان بلبل را، با بوییدن گل توفیق، برابر می‌داند (دیوان: ۵۳۸) که با دیدگاه اندیشه‌ورانه تله نیز همانندی دارد. حافظ و تله، در پردازش آموزه‌های اندیشه‌مدارانه و درنگ‌محورانه، همانند هستند. تله، در این باره می‌گوید: «نسبت به صداهای ظریف و بی‌شمار طبیعت هشیار شو؛ خش خش برگ‌ها در باد، ریزش قطره‌های باران، وز وز حشره‌ها، نخستین چهچهه

پرنندگان در صبحگاهان، خود را به طور کامل در اختیار گوش سپردن قرارده.» (تله، ۱۳۸۸: ۵۹).

تسلیم هوشیارانه برای حس زیبایی‌های طبیعت، از بن‌مایه‌های همگون اندیشه حافظ و تله، است. حافظ و تله، در انتقال هوشیاری به مخاطب، طیف واژگان خاصی دارند. هشیار شو، بیدار شو، به گوش هوش نبوش، بنگر و بشنو، از جمله‌های تأکیدی حافظ و تله، هستند.

۲-۲. تساهل و تسامح

دهخدا، تساهل و تسامح را آسان‌گیری و بر هم آسان گرفتن، معنا کرده است (لغت‌نامه، ۱۳۷۷: ۶۷۱۴/۵). معنای اصطلاحی تساهل، با مدارا و برتافتن باورها و نگرش‌های دیگران، همخوانی دارد. «برخورد مداراجویانه و احترام‌آمیز با عقاید و اعتقادات دیگران.» (نیکویخت، ۱۳۸۳: ۲۱۷).

عابدی، با اشاره به میراث گران‌قدر عرفانی ادب‌فارسی، آنرا غنیمتی می‌داند که با زدودن غبار پیرایه‌ها از چهره درخشانش، می‌تواند در جهان نزاع‌ها و دشمنی‌ها، چراغ آشتی و دوستی باشد و همزیستی تساهل‌مداران را بیاموزاند (عابدی، ۱۳۸۵: ۱۲-۱۱). ولتر، با اشاره به زیان‌های تعصب و دشمنی بین تعصب و حقیقت، بر ضرورت تساهل تأکید می‌کند (نیکداراصل، ۱۳۸۸: ۱۸۱). حیدری، با رد عصیبت و تأکید بر لزوم تساهل و مدارا و ارتباط تجربه اوج، آشتی‌گرایی و تساهل را ناگسستنی می‌داند (حیدری و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۷). زرین‌کوب، با اشاره به لزوم تسامح برای تداوم حیات جامعه انسانی، تسامح را از نگاه حکما و عرفا امری پسندیده، می‌داند (زرین‌کوب، ۱۳۹۰: ۴۶۷).

با توجه به آنچه گذشت، در اندیشه حافظ و تله، تساهل، تسامح و آزاداندیشی، دیده می‌شود. هر دو از کژاندیشی‌های دینی و فرقه‌ای برحذر هستند. حافظ، در برابر مدعیان زهد و پرهیز و واعظان جلوه‌گر بر منبر و دیگر متظاهران دین‌نما، شیوه تساهل برگزیده و با طنز و کنایه، شیوه ناصوابشان را نکوهش می‌کند: «حافظ نه تنها با زهد مدعیان و آنچه که آنان فسق می‌دانند، با تساهل روبه‌رو می‌شود، بلکه در اساس، زندگی و این دنیای دون را با آسان‌گیری، قابل تحمل می‌داند.» (نیکداراصل، ۱۳۸۸: ۱۹۶). حافظ، در سده هشتم هجری،

زمانی که در مغرب‌زمین بویی از آزادگی و تساهل شنیده نمی‌شد، نماد آسان‌گیری زندگی بود.» (ملاح، ۱۳۸۰: ۲۸۰). دشتی، با اشاره به روزگار مشوش و هراسناک حافظ، می‌گوید: «حافظ، منزّه از دنائت‌های رایج آز و طمع و پاکیزه از تعصب‌های جاهلانه، در افق شیراز طالع می‌شود و فکر روشن او می‌خواهد بر تاریکی‌های زمان، فروغ ریزد.» (دشتی، ۱۳۸۰: ۱۷۸).

تساهل و تسامح، یکی از بنیادی‌ترین اندیشه‌های حافظ است و می‌توان آن را یکی از بیانیه‌های اجتماعی- فرهنگی حافظ، دانست. حافظ، باورمند به سپردن داوری‌ها به داور، (دیوان: ۴۵۱)، دل‌سپردگی به عنایت (همان: ۳۲۶) و بخشیدن زهد خشک به می‌خوشگوار، (همان: ۳۷۹) است. «جنگ هفتاد و دو ملت» را افسانه و آسایش دو گیتی را در گرو دوستی با دوستان و مدارا با دشمنان، می‌داند (همان: ۳۱۸ و ۱۹۸). وی، با تساهل، خواهان چشم‌پوشی از خرقه نادریش خویش است (همان: ۴۲۸). حافظ بلندنظر، در خرابات مغان نور خدا می‌بیند (همان: ۴۳۸) و با اشاره به مرشدی پیرمغان، هر سری را از راز خدا بهره‌مند می‌داند (همان: ۲۴۲).

تله، نیز در آثارش نگرشی آسان‌گیرانه دارد. نگاه او به ادیان، باورها و فرقه‌ها، همراه با بلندنظری و آسان‌گیری است. هم‌ذات‌پنداری قومی، نژادی، دینی و سیاسی از دیدگاه تله، پدیده‌ای در پیوند با من خود محور و نفس، تلقی می‌شود. تله، با آموزش دگرگونه دیدن و شنیدن، خواهان طرحی تازه است که از آن به «معنویت تازه یا تغییر آگاهی» (تله، ۱۳۹۴: ۲۵) تعبیر می‌کند. وی، بازدید پاپ، ژان پل دوم، را از یک مسجد و کنیسه، در راستای همین تساهل و معنویت تازه می‌بیند و این‌گونه رفتارها را الگویی مناسب برای ساکنان کره زمین می‌داند (همان: ۲۵). تله، با اشاره به حباب‌گونگی و بی‌ریشگی تعصب‌های بشری آن را در برابر بیداری معنوی قرار می‌دهد و می‌افزاید: «هیچ‌چیز بیش از تعصب‌های انسان، موجب رنج بشریت نشده است.» (تله، ۱۳۸۸: ۲۲). تله، با توجه به هویت‌سازی «ذهن خودمحور و من‌کاذب»، نظام باورها، سیاست، ملی‌گرایی، مذهب، نژاد و هویت‌های جمعی

دیگر که انسان را در پوسته‌ای از تعصب و یک‌جانبه‌نگری، گرفتار می‌سازد، نکوهش می‌کند و بر این باور است که انسان در واقع هیچ‌کدام از این‌ها نیست (تله، ۱۳۹۴: ۶۹). وی، با اشاره به منیت (ego)، که همواره از طریق مقایسه و قرینه‌سازی، زندگی می‌کند، هویت جمعی نیرومند قبیله‌ها، کشورها، و ادیان را در برابر همدیگر، با «خودِ خود محور»، در ارتباط می‌داند و می‌گوید: « بدون وجود کافران، مؤمنان چه کسانی خواهند بود؟» (تله، ۱۳۸۸: ۳۳).

تله، با اشاره به «پارانویای جمعی بشر» که همواره با جهل و تعصب همراه است و به گونه‌ی خشونت آشکار می‌شود، « خود جمعی» قبایل، ملل و سازمان‌های مذهبی را، از «عناصر قوی پارانویا»، سرشار می‌داند و تفتیش عقاید، شکنجه و سوزاندن کافران و جادوگران، جنگ‌های جهانی اول و دوم، تاریخ کمونیسم، جنگ سرد و کشمکش طولانی و خشونت‌آمیز خاورمیانه را نشان‌دهنده پارانویای جمعی بشر، می‌داند (تله، ۱۳۹۴: ۱۴۱-۱۴۰). این اندیشه‌های تله، با نگاه حافظ به «جنگ هفتاد و دو ملت» (دیوان: ۳۱۸)، «زاهد ظاهرپرست» (همان، ۲۴۳)، زاهد خودبین (همان: ۳۷۲) فتنه‌انگیزی‌ایام و تیزی‌محتسب (همان: ۲۲۳) و «صعب‌روزی بوالعجب کاری پریشان‌عالمی» (همان: ۵۲۴) قابل مقایسه است. تله، از همه کنش‌های عادی که از خودستایی مایه می‌گیرد، بیزار است. وی، رهایی از قید و بندهای برساخته تعصب بشری را توصیه می‌کند. «زندگی را رها کن، بگذار باشد.» (تله، ۱۳۸۸: ۵۶).

۲-۳. چرخه‌های ناپایدار هستی

حافظ و تله، بر ناپایداری چرخه‌های هستی تأکید و توجه انسان را به این پدیده‌های گذرا، معطوف می‌کنند. هر دو بر این باورند که بین پذیرش این ناپایداری‌ها و تسلیم، پیوندی استوار وجود دارد. البته، این موضوع تازگی ندارد و در آموزه‌های ادیان و مکاتب هند نیز دیده می‌شود. آاناتا، به معنای وجود نداشتن هیچ من و خود پایدار، است. «هیچ من واقعی، هیچ خود پایداری وجود ندارد. آن خودی که شخص تا این حد خود را وقف آن کرده، توهمی است که از ترکیب فرایندهای جسمانی و روانی، فرایندهایی در سیلان مداوم، ایجاد شده است.» (هارت، ۱۳۸۴: ۱۵۱).

در اشعار حافظ و آثار تله، این ناپایداری پدیده‌های هستی و از جمله وجود انسان، مورد توجه قرار گرفته‌است.

تله، در مبحثی با عنوان پذیرش حال، به ناپایداری چرخه‌های هستی، می‌پردازد و با توجه به مقطعی بودن همه چرخه‌ها، مقاومت انسان را در برابر این ناپایداری، رنج می‌داند: «اما در این بعد زوال‌پذیر، هیچ چیز پایدار نمی‌ماند؛ آن وضعیت یا پایان می‌یابد یا تغییر می‌کند یا معیار داوری شما دگرگون می‌شود.» (تله، ۱۳۸۶: ب: ۸۲).

حافظ نیز با اشاره به گذرا بودن نقش نیک و بد، رقم‌های دفتر هستی را ناپایدار می‌داند (دیوان: ۳۱۴).

تله، آرامش را نتیجه تشخیص ناپایداری پدیده‌های هستی می‌داند: «به محض آنکه شما تشخیص می‌دهید و می‌پذیرید که همه ساختارها (شکل‌ها) حتی محکم‌ترین ساختارهای مادی، ناپایدار می‌باشد، آرامشی بر شما مستولی می‌شود.» (تله، ۱۳۹۴: ۹۵).

نویسنده، درجایی دیگر، می‌گوید: «فرزانگان و شاعران طی دوران مدید به ویژگی رؤیاگونه وجود آدمی پی برده‌اند که در ظاهر چنان محکم و واقعی و در عین حال چنان ناپایدار است که در هر لحظه امکان دارد ناپدید شود.» (تله، ۱۳۸۸: ۷۶). حافظ، حباب‌گونگی وجود انسان را با اشاره به «لب بحر فنا» و بسته بودن پیوند عمر به مو (دیوان: ۲۴۵ و ۲۳۹)، نمایش می‌دهد.

بودا نیز با اشاره به ذرات فراتمی وجود انسان که در کمتر از یک تریلیونیوم ثانیه از میان می‌روند، جسم در ظاهر محکم و استوار را متکی بر ذراتی موجود و ناموجود می‌داند (هارت، ۱۳۸۴: ۴۶). تله، در یک داستان نمادین حکایت پادشاه و حکیمی را آورده که پادشاه مدام بین خوشبختی و نومیدی در نوسان است و سرانجام به عجز می‌رسد و از حکیم چاره می‌جوید. حکیم، با دادن حلقه‌ای طلائی به پادشاه که بر روی آن جمله «این نیز بگذرد»، نوشته شده‌است، وی را از گذرا بودن و ناپایداری اشکال، آگاه می‌سازد (نک: تله، ۱۳۹۴: ۲۵۸-۲۶۲).

حافظ، از شکوه و شوکت جمشید برای اشاره به ناپایداری جهان بهره می‌گیرد. دل در جهان میند (دیوان: ۳۶۰)، زنهار دل میند (همان: ۵۳۸)، ناپایداری عمر خضر و ملک اسکندر (همان: ۳۶۰) چرخه‌های گذرای جهان را در شعر حافظ، ترسیم می‌کنند. مضمون ابیات حافظ، همانند داستان گفتگوی حکیم و پادشاه در سطور بالاست. درسرخن تله و شعر حافظ، ناپایداری چرخه‌های هستی و زوال همه شوکت‌ها، مورد توجه است. حافظ، ملک مزرعه هستی را بی ثبات می‌انگارد. در اشعاری که حافظ با توجه به ناپایداری پدیده‌ها و چرخه‌های هستی سروده، سیمای خیام و اندیشه ژرفش به خاطر می‌آید (دشتی، ۱۳۸۰: ۱۵۰). جهان، آنقدر بی‌ثبات و بی‌محل است که خواجه آن را مقام مجازی و سراچه بازیچه، می‌شمارد (دیوان: ۳۶۹). نمونه‌های بیشتر را در صص: (۴۹۲، ۴۳۱، ۴۱۶، ۵۰۷، ۳۷۵، ۳۷۲ و ۳۱۴)، بنگرید.

۲-۴. دریافت نقد وقت و لحظه اکنون

یکی دیگر از زمینه‌های همگون‌اندیشی‌های حافظ و تله، توجه کامل به این‌جا و اکنون است. دریافتن نقد وقت و ابن‌الوقت و ابوالوقت بودن که در میراث منظوم و منثور عرفانی ادب فارسی بسیار آمده‌است، اشاره به ارزش لحظه اکنون دارد و نقطه مقابل ذهن می‌باشد. تله، با اشاره به تعالیم صوفیان، مولوی را معلم بزرگ مکتب صوفی‌گری می‌داند و می‌گوید: «گذشته و آینده پروردگار را از دید ما پنهان می‌دارد، گذشته و آینده هر دو را بسوزانید.» (تله، ۱۳۸۶ الف: ۷۷). این دیدگاه همگون حافظ و تله در شعر سپهری نیز آمده‌است. سپهری، با اشاره به شستن واژه‌ها و کندن رخت‌ها، آب و باران را نمادی از آگاهی حضور و «حوضچه اکنون»، می‌داند (سپهری، ۱۳۷۰: ۲۹۱-۲۹۳). کندن رخت‌ها، شستن چشم‌ها و جور دیگر دیدن هستی در شعر سپهری، با گریز از قال و گوش‌سپاری به دفتر حال در اشعار حافظ و دوری از ذهن خودمحور در گفتارهای تله، همانندی دارد و در اندیشه هر سه درک نبض زمین و زمان، ارزش خاصی دارد. تله، گم‌بودگی و اسارت انسان را در زندان ذهن، با دوری از طبیعت و عدم درک اکنون و این‌جا، مرتبط می‌داند. او با تأکید بر هوشیاری سنگ‌ها، گیاهان، حیوانات و ارزشمندی لحظه، می‌گوید: «فراموش

کرده‌ایم که چگونه باشیم، آرام باشیم، خودمان باشیم، آنجا که زندگی هست باشیم: این جا و اکنون.» (تله، ۱۳۸۸: ۵۷).

در اشعار حافظ، بسامد واژگان و ترکیباتی که بیانگر نکوهش گذشته و آینده هستند و شاعر با تکرار مدام آن‌ها می‌خواهد مخاطب را از بند گذشته و آینده بیرون آورده، بر زلال لحظه اکنون مهمان سازد، فراوان است. پربسامدی واژه وقت در دیوان حافظ، بیانگر توجه شاعر به لحظه‌های عزیز عمر است. حافظ، بر غنیمت دانستن وقت، تأکید می‌کند (دیوان: ۵۲۷). ترکیبات وقت گل، (همان: ۲۲۴، ۴۵۲، ۲۷۵) وقت خوش (همان: ۲۳۸)، وقتی خوش (همان: ۵۰۳)، وقت طرب (همان: ۴۵۲) با تکرار گل، خوش، طرب و هشیاری، توجه حافظ را به لحظه اکنون، نشان می‌دهد. حافظ وقت‌شناس، حاصل حیات را دم می‌داند (همان: ۵۲۷).

«حدیث چون و چرا، غصه دنیا، قصه مشکل، غبار غم، فضل و عقل، بساط زهد، جم و کی، طامات و خرافات، حدیث مدرسه و خانقه، فضول نفس، مدرسه، خاطر به دست تفرقه دادن، صفحه دفتر، کمند صید بهرامی، زهد خشک، طامات و شطح، تسبیح و طیلسان، زهد گران، حجاب راه، حدیث عاد و ثمود، راز دهر، غم ایام، افسانه و دفتر دانش»، مستی از خروار واژگانی هستند که حافظ سعی دارد با آوردن این واژه‌ها، مخاطب را از گرفتاری‌ها و مهمه ذهن، رهایی بخشد. راجعیش نیز با اشاره به تقابل دانش و خردمندی، بار دانش را مانع دریافت زندگی می‌داند: «کسانی که بار دانش را بر دوش می‌کشند اگر به راستی خواهان خردمندی‌اند باید این بار را بر زمین بگذارند» (آشو، ۱۳۸۵: ۲۶). حافظ، «موسم گل، نقد وقت، نقد عمر، معرفت، جام، هوای میخانه، آهنگ چنگ و حال» را در برابر «چون و چرا، غصه دنیا، عقل و فضل، جم، حدیث مدرسه و خانقه، طامات، شطح و قال»، می‌آورد و دریافت اکنون را گوشزد می‌کند. گذشته در کارگاه خیال شاعر هیچ جایگاهی ندارد. برای نمونه‌های بیشتر به صص: (۵۳۸، ۵۴۶، ۲۰۰، ۵۱۰ و ۱۹۷)، بنگرید.

تله نیز بر این باور است که هر آنچه از دانش و همذات‌پنداری با شرطی شدگی‌های پیشین مانع درک و دریافت لحظه اکنون باشد، نوعی همسویی با ذهن خودمحور است. تله،

دانش و آگاهی را بر رسته و قیل و قال مدرسه را بر بسته، می‌داند. تله، با آوردن لحظه اکنون در برابر ذهن، مانند حافظ که اکنون و حال و دریافت وقت را در برابر گذشته و چون و چرا و قیل و قال، قرار می‌دهد، در پی تعریفی از حضور و سکون و تبیین تفاوت آن با ذهن و مهممه، است: «برای من درونی لحظه حال به سختی وجود دارد و تنها گذشته و آینده مهم تلقی می‌شود.» (تله، ۱۳۸۶ الف: ۴۳). نویسنده، با اشاره به تقابل ذهن و نیروی حال، می‌افزاید: «کلید رهایی در لحظه حال است، اما تا زمانی که ذهنتان هستید، نمی‌توانید لحظه حال را دریابید.» (همان، ۴۳).

تله، بین توجه به لحظه اکنون و ارتقای کیفیت زندگی، پیوند می‌زند و می‌گوید: «هنگامی که شما لحظه حال را به عوض گذشته و آینده، به کانون حیاتتان بدل می‌کنید، توانایی شما برای لذت بردن از کارهایی که انجام می‌دهید و همراه آن کیفیت زندگی‌تان به طرز چشمگیری افزایش می‌یابد.» (تله، ۱۳۹۴: ۳۴۲).

حافظ نیز مدام انسان را از غفلت و پرداختن به چون و چرا و قیل و قال که بار خاطر انسان است، بر حذر می‌دارد. او زندگی را در توجه به دفتر حال گل‌ها می‌داند و آگاهی ناب را در حضور مدام می‌بیند (دیوان: ۵۱۲).

تله، بر آگاهی و روشن بینی تأکید می‌کند: «کوششم بر این بوده که شما را همراه خود به درون آن حالت بی‌زمانی ناشی از حضور آگاهانه عمیق در لحظه حال ببرم تا مزه روشن بینی را به شما بچشانم.» (تله، ۱۳۹۴: ۲۸). تله، در مبحثی با عنوان «حال»، و تکرار واژه‌های لحظه و حال، به نقد وقت می‌پردازد و پذیرش اکنون را بهترین موهبت برای انسان‌ها، می‌داند: «از آنجا که گریزی از حال نیست، چرا به آن خوشامد نگویی و با آن دوست نشوی؟» (تله، ۱۳۸۸: ۳۷). نویسنده، سپس می‌افزاید: «هنگامی که حال مبنا و کانون توجه زندگی توست، زندگی‌ات با آسودگی آشکار می‌شود.» (همان، ۳۸). توجه تله به دگرگونی آگاهی بشر با تأکید و توجه بر اینجا و اکنون و رهایی از اسارت ذهن که انسان را مدام در گذشته و آینده اسیر می‌سازد، یکی از راهکارها و شیوه‌های نویسنده برای آشنا کردن مخاطب با ذوق حضور و ورودش به «حوضچه اکنون»، است (تله، ۱۳۸۶: ۷).

۳. نتیجه‌گیری

دیوان حافظ، به دلیل بهره‌مندی از نمط عالی سخنوری و انعکاس درد مشترک بشری، همواره از متون مطرح در عرصه پژوهش‌های مقابله‌ای، تطبیقی و متن‌پنهان، بوده است. اندیشه‌های حافظ و اکهارت تله با وجود فاصله زمانی چندصدساله، همانندی‌ها و همگونی‌هایی دارند. با توجه به ارتباط انسان‌های خود شکوفا با تجربه اوج و با توجه به اشارات متن مقاله، حافظ و تله در نقش دو اندیشه‌ور بشردوست، به درجاتی از روشن‌بینی و خودآگاهی نایل شده، حاصل تجربیات شخصی خود را در قالب اشعار و جملاتی چکیده‌وار، معنا دار و خرد مدار، به یادگار گذاشته‌اند. گزیده‌سرایی‌های حافظ که به «نکت‌شعر»، تعبیر می‌شود، با چکیده‌گویی‌های تله که «سوترا» نام دارد، درخورسنجش، درنگ و تأمل است. پیام مشترک اشعار حافظ و گفته‌های تله، رسیدن به صلح درونی، خودپذیری و آشتی با خود و جهان هستی، است. حافظ، با انگیزه تغییر آگاهی انسان، در پی «طرحی نو»، «عالمی دیگر» و آدمی از «گونه‌دیگر»، است. تله نیز بر «زمینی نو» که منظور از آن زدودن زباله‌های عاطفی، «پاک‌سازی آگاهی» و دگرگونی نگرش آدمی است، تأکید می‌کند. چکیده‌پیام‌های حافظ و تله، سرشار از آموزش مهارت ارتباط انسان با خود، دیگران و نظام هستی، است.

درک نبض هستی و توجه به کشش‌ها و جاذبه‌های طبیعت و همه جلوه‌های چشمگیر آن، از شباهت‌های فکری حافظ و تله، است. دریافت لحظه اکنون و فراموش کردن گذشته معدوم و آینده موهوم نیز در شعر حافظ و نوشته‌های تله، جایگاهی خاص دارد. توجه به ناپایداری چرخه‌های هستی و گذرآبودن آن نیز در سخنان تله و اشعار حافظ، بازتاب دارد. برجسته‌ترین بن‌مایه‌ای که حافظ و تله بسیار بدان توجه داشته و نیک‌بختی بشر را نیز در گرو عمل بدان می‌دانند، موضوع تساهل و تسامح است که نمودی معنا دار در سخنان حکیمانه آنان، دارد.

کتابنامه

- اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۹۲). *از رودکی تا بهار*. چاپ اول. تهران: نشر یزدان.
- اسلامی ندوشن، محمدعلی. (۱۳۷۴). *ماجرای پایان ناپذیر حافظ*. چاپ دوم. تهران: نشر یزدان.
- انوشیروانی، علیرضا. (۱۳۸۹). «ضرورت ادبیات تطبیقی در ایران». *نشریه ادبیات تطبیقی*. شماره یک، صص ۷-۳۸.
- ایرانزاده، نعمت الله و امامی، محمد. (۱۳۹۵). «تحلیل موضوعی مقاله‌های ادبیات تطبیقی در ایران از سال ۱۳۳۰ - ۱۳۹۰ ه. ش». *فصلنامه پژوهش‌های ادبیات تطبیقی*. دوره ششم. شماره یکم. صص ۲۵-۴۵.
- تله، اکهارت. (۱۳۸۸). *سکون سخن می‌گوید*. ترجمه فرناز فرود. چاپ چهارم. تهران: نشر حمیدا و کلک آزادگان.
- تله، اکهارت. (۱۳۸۶ ب). *تمرین نیروی حال*. ترجمه فرناز فرود. چاپ پنجم. تهران: کلک آزادگان.
- تله، اکهارت. (۱۳۸۶ الف). *نیروی حال*. ترجمه هنگامه آذر می. چاپ یکم. تهران: کلک آزادگان.
- تله، اکهارت. (۱۳۹۴). *زمینی نو*. ترجمه میترا معتضد. تهران: نشر البرز.
- جاسبی، عبد الله. (۱۳۹۷). *دانش‌نامه حافظ و حافظ پژوهی*. ۴ جلد. تهران: نخستان پارس.
- حافظ شیرازی، شمس‌الدین محمد. (۱۳۷۴). *دیوان اشعار*. به اهتمام قزوینی-غنی. چاپ دوم. تهران: نشر زوار.
- حسن‌لی، کاووس. (۱۳۸۸). *راهنمای موضوعی حافظ‌شناسی*. ۲ جلد. شیراز: نوید.
- حسن‌لی، کاووس. (۱۳۸۹). *دفتر نسرین و گل*. شیراز: بنیاد فارس‌شناسی.
- حمیدیان، سعید. (۱۳۹۴). *شرح شوق*. جلد سوم. چاپ اول. تهران: نشر قطره.
- حیدری، حسین، روحانی‌رصاف، جواد و کار دوست، خدیجه. (۱۳۹۳). «جایگاه معنویت و تجارب اوج از دیدگاه آبراهام مزلو». *انسان پژوهی دینی*. دوره ۳۲. شماره ۱. سی و یکم، صص ۲۷-۵۳.
- دشتی، علی. (۱۳۸۰). *نقشی از حافظ*. چاپ دوم. تهران: نشر اساطیر.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). *لغت‌نامه*. چاپ دوم. تهران: مؤسسه لغت‌نامه -

- رضایی، شمس؛ شعبان‌زاده، مریم. (۱۳۹۲). «مکاشفه‌های شبانه حافظ». *نشریه گوه‌رگویا*. سال هفتم. شماره دوم، صص ۸۳ - ۱۰۴.
- رضایی، عربعلی. (۱۳۸۲). *واژگان توصیفی ادبیات*. چاپ اول. تهران: فرهنگ معاصر.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۹۰). *در قلمرو وجدان*. چاپ چهارم. تهران: سروش.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۶۶). *از کوچه وندان*. چاپ پنجم. تهران: نشر امیر کبیر.
- سپهری، سهراب. (۱۳۷۰). *هشت کتاب*. چاپ دهم. تهران: آریز.
- شری راجنیش، باگوان. (۱۳۸۵). *بیگانه در زمین*. ترجمه مجید پزشکی. چاپ اول. تهران: نشر هودین.
- شریعتی، فهیمه؛ افشار، کبری. (۱۳۹۴). «بررسی تطبیقی انسان خودشکوفای مازلو با ویژگی‌های انسان در حکمت متعالیه». *دو فصلنامه علمی - پژوهشی حکمت صدرایی*. سال چهارم. شماره اول. ۹۶-۱۱۰.
- ظهیری‌ناو، بیژن؛ رضایی‌دشت ارژنه، محمود؛ محمدحسینی‌صغیری، زهرا. (۱۳۹۵). «نقد و بررسی نمودهای خودشکوفایی در منطق الطیر عطار بر اساس نظریه راجرز». *بوستان ادب*. سال هشتم. شماره سوم، صص ۹۶-۱۱۲.
- عابدی، محمود. (۱۳۸۵). *یک حرف صوفیانه*. چاپ اول. تهران: نشر سخن.
- فورجانی‌زاده، شکوه. (۱۳۹۹). «تطبیق اندیشه‌های مقاومت و پایداری در شعر خلیل مطران و شفیع کدکنی». *نشریه ادبیات تطبیقی دانشگاه شهید باهنر کرمان*. سال ۱۲. ش. ۲۳. صص ۲۵۶ - ۲۸۰.
- مختاری، محمد. (۱۳۷۹). *استوره زال*. چاپ دوم. تهران: توس.
- ملاح، خسرو. (۱۳۸۰). *حافظ و عرفان ایرانی*. تهران: نشر فروزان روز.
- ناجیان اصل، زهرا؛ افهمی، رضا؛ شریعتمداری، آسیه؛ فهیمی‌فر، اصغر. (۱۳۹۶). «طراحی الگوی یکپارچه‌سازی خودشکوفایی مبتنی بر نظریات انسان‌گرایانه». *پژوهشنامه مشاوره*. جلد شانزده. شماره شصت و چهار، صص ۱-۳۲.
- ندا، طه. (۱۳۸۴). *ادبیات تطبیقی*. ترجمه هادی نظری منظم. چاپ اول. تهران: نشر نی.
- نیکدراصل، محمدحسین. (۱۳۸۸). «تساهل و تسامح در دیوان حافظ». *بوستان ادب*. ش دوم. دوره اول، صص ۲۰۶ - ۱۷۹.

- نیکویخت، ناصر. (۱۳۸۳). «عرفان اسلامی، مکتب تساهل و تسامح» نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان. دوره جدید. ش. ۱۶، صص ۲۱۷-۲۳۹.
- هارت، ویلیام. (۱۳۸۴). هنر زندگی. ترجمه گروه مترجمین. چاپ اول. تهران: نشر مثلث.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی